

Het bewaren van de vrede

Hannah Arendt Vertelling door Job Cohen
18 maart 2017 - Delft

Ik ben een kind van joodse ouders. Ooit heeft mijn moeder verteld dat zij, eind jaren dertig van de vorige eeuw, toen dat nog mogelijk was, er niet over piekerde om het land te ontvluchten. Zij vertelde dat ze in haar naïviteit vond dat ze wilde meemaken wat alle joden zouden meemaken. Natuurlijk, ze had geen idee wat er allemaal stond te gebeuren. Hoe dan ook, het was een andere beslissing dan die van de familie van Hannah Arendt; haar familie ontvluchtte Duitsland, toen dat nog kon. Het neemt niet weg dat de Tweede Wereldoorlog Hannah Arendt altijd op de hielen heeft gezeten, zoals dat natuurlijk ook het geval is geweest bij mijn ouders, en in zekere zin ook bij mij. Daarom is mijn vertelling van vandaag geïnspireerd door de wereld waaruit ik voortkom.

Onmiddellijk na afloop van de Tweede Wereldoorlog zijn mijn ouders met elkaar getrouwd, op 14 juni 1945. Een jaar later werd mijn broer geboren, ik weer een jaar daarna. In een tijd, waarin Nederland en Europa moesten worden herbouwd, waarin mensen de verschrikkingen, de verwoestingen, de gruwelijkheden en de honger achter zich moesten proberen te laten. Bloed, zweet en tranen had het gekost, maar de oorlog was voorbij. 'Blood, sweat and tears', dat was wat Churchill, de beroemde oorlogspremier van Engeland, in het vooruitzicht had gesteld, en nu was het zover, de oorlog was voorbij. In eigen land leed Churchill, die wereldwijd werd geprezen om zijn leidersrol tegen de nazi's, evenwel een vernietigende verkiezingsnederlaag. Toch was hij het, die het pad effende naar de langdurige vrede die wij nu, sinds 1945 in Europa - met uitzondering van de oorlog op de Balkan - kennen. Ik ga hierna betrekkelijk uitvoerig in op de rol die Churchill daarbij heeft gespeeld, en ik baseer me daarbij op het onlangs verschenen, prachtige, Winston Churchill, vader van Europa, geschreven door de 25-jarige (!) Felix Klos.

Op 19 september 1946 hield Churchill een rede in Zürich, 'die de wereld veranderde'.¹ Zijn rede 'markeerde het beginpunt van het naoorlogse proces van Europese integratie en effende de weg voor het succesvolste ontwerp voor vreedzame samenwerking dat de wereld ooit heeft gekend: de Europese Unie.' Churchill beschouwde deze rede als een van de belangrijkste momenten uit zijn leven en carrière. Hij had de verwoestingen van twee wereldoorlogen meegemaakt en dit was zijn persoonlijk manifest, waarin hij - op 71-jarige leeftijd - zijn belangrijkste bijdrage aan de wereld wilde leveren: een permanente Pax Europæana, een permanente Europese vrede. Bijzonder in zijn rede - hij zei tegen zijn toehoorders: 'ik ga u verbijsteren!' -, die hij dus al ruim een jaar na afloop van de oorlog hield, was zijn oproep aan Frankrijk en Duitsland, deze eeuwenoude aartsvijanden, om een partnerschap aan te gaan als eerste stap in de opbouw van 'een soort Verenigde Staten van Europa'. Dat was andere taal dan gesproken werd na afloop van de eerste wereldoorlog, die het net verslagen Duitsland had opgezadeld met een miljardenschuld. Meer dan begrijpelijk uit een oogpunt van genoegdoening, maar het hielp niet om landen tot elkaar te brengen - en vrede te waarborgen. In dat opzicht was de rede van Churchill de aanzet voor een totaal andere aanpak. En juist naar Churchill, naar de man die samen met Roosevelt en Stalin leiding had gegeven aan de geallieerden om Duitsland te verslaan, juist naar deze man werd geluisterd. Nu had Churchill zich al eerder met de verdeeldheid binnen Europa bezig gehouden. Al in 1930 had hij een artikel geschreven, waarin hij zijn steun betuigde aan ideeën over een Verenigde Staten van Europa. 'Elke stap naar dat einddoel, die oude haat uitdooft en onderdrukking laat verdwijnen, die het handelsverkeer en wederzijdse diensten vergemakkelijkt, die de naties aanmoedigt hun verdedigingsharnas af te doen, is goed, is goed voor hen, en is goed voor iedereen.' Maar de geschiedenis liep anders, de wereld kreeg te maken met de grote economische depressie, het nationaal-socialisme kreeg vaste grond onder de voeten in Duitsland, Hitler kwam aan de macht, en Churchill beseftte dat een vereniging van Europa geen

¹ Wat hier en in het vervolg tussen aanhalingstekens staat, is afkomstig uit het genoemde boek van Felix Klos.

haalbare kaart meer was om een oorlog met Hitler te vermijden. 'De druk van het extreme nationalisme werd simpelweg te groot om de vereniging van natiestaten in een groter geheel nog te kunnen verdedigen. In 1935 scheef Churchill de voorspellende woorden 'dat het nog vele jaren zal duren totdat staten en individuen weer zullen weten hoe ze hun patriottische plichten kunnen verzoenen met de eisen van menslievendheid, en hun persoonlijke en nationale welbehagen alleen nog kunnen vinden in het algemeen belang.'

Nog vele jaren dus. Maar met zijn rede in 1946 markeerde Churchill als gezegd het begin van wat zou uitmonden in de Europese Unie. Op 9 mei 1950 lanceerde de Franse minister van Buitenlandse Zaken, Robert Schuman, een plan dat de strekking had om oorlog tussen de erfvijanden Frankrijk en Duitsland, feitelijk onmogelijk te maken: de op te richten Europese Gemeenschap van Kolen en Staal had tot doel om de gehele Frans-Duitse productie van kolen en staal te plaatsen onder een gemeenschappelijke Hoge Autoriteit, waardoor essentiële belangen van die landen aan elkaar werden geklonken. Aldus geschiedde, en in 1951 werd het Verdrag van Parijs gesloten door zes deelnemende landen: Frankrijk, Duitsland, Italië, België, Nederland en Luxemburg. Het was het eerste van vele verdragen, die in de decennia erna leidden tot wat wij nu kennen als de Europese Unie, met 28 landen, met vrij verkeer van personen, goederen en diensten, met een Europees Hof van Justitie, met, voor een aantal landen, een gemeenschappelijke munt, met een Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van Mens, kortom, met een zodanig intensieve samenwerking op tal van terreinen, dat er nu sprake is van een enorme verwevenheid tussen die lidstaten.

Ja, het is een groots project, een project dat zijn weerga niet kent, een project waar jaren lang met vallen en opstaan door velen aan is gewerkt en geschaafd, met hart en ziel. Door politici, door regeringsleiders en ministers, door parlementsleden van al die landen, door leden van het Europese parlement, door ambtenaren uit de lidstaten en in Brussel, maar ook, en vaak succesvol, door rechters van het Europese Hof van Justitie. En dat allemaal vanuit de gedachte: oorlog? dat nooit weer!

Ik vertelde aan het begin over mijn achtergrond. Het is die achtergrond die maakt dat ik met bewondering en overtuiging kijk naar wat er in de afgelopen zeven decennia in dit opzicht gepresteerd is.

Deze bijzondere Europese Unie kent een paar symbolen: in de eerste plaats de Europese vlag, dat blauwe dundoek met 12 sterren. Waarom 12? Het getal 12 wordt wel gezien als het getal van perfectie, van volledigheid, van eenheid (vgl. het aantal uren op de klok, het aantal maanden in het jaar, de tekens van de dierenriem) - wijsheid die ik ontleen aan het onvolprezen Wikipedia. En het tweede symbool: het Europese volkslied, ontleend aan de negende symfonie van Beethoven. Daar gaan we nu naar luisteren.

--

Ik beëindigde het eerste deel van mijn vertelling zonet met het uitspreken van mijn bewondering voor wat in de afgelopen zeventig jaar gepresteerd is. Maar ... wij zijn inderdaad wel zeventig jaar verder en het lijkt erop dat dat ideaal van vrede, bereikt door Europese vereniging, achter de horizon is verdwenen. Die vrede, die is er gewoon, wij kunnen ons amper meer iets anders dan dat voorstellen. Terwijl wij tegelijkertijd allerlei maatschappelijke problemen zien die aan datzelfde Europa wordt toegeschreven. Er is enorm veel geld gegaan naar Griekenland, waarvan het maar de vraag is of dat ooit terugkomt. Wij hebben het gevoel dat al die zuidelijke landen maar op de pof leven van ons goede geld. Wij zien hier in het kader van het vrije verkeer van personen, goederen en diensten Bulgaren en Polen in ons land komen werken tegen bedragen waarmee Nederlanders niet kunnen concurreren. Wij zien een vluchtelingenprobleem dat Europa niet lijkt te kunnen oplossen. Wij zien hoe Engeland zich met zijn Brexit afkeert van Europa, wij zien razendsnelle veranderingen in onze samenleving - gevolg van enorme bewegingen als globalisering en digitalisering -, wij zien de invloed van migratie en de angst die extreme vormen van de islam met zich meebrengt. Dat alles lijkt zich te vertalen in gevoelens van onzekerheid bij delen van de bevolking, in het bijzonder bij hen die tevreden waren met hun leven, hun baan en hun toegenomen welvaart - die zij, mede als gevolg van de economische crisis van de afgelopen jaren, onzeker hebben zien worden. Dat alles heeft geleid tot een identiteitscrisis, die niet alleen in ons land speelt, maar evenzeer in andere landen, en niet alleen in landen van Europa. America first is van die gevoelens

eveneens een uiting. Zoals in de Verenigde Staten met de verkiezing van Trump een meer nationalistische wind is opgestoken, zo is dat ook het geval met de Brexit van Engeland, en met politieke groeperingen in Frankrijk, in Oostenrijk, in Duitsland en in ons land, die grote delen van de bevolking aanspreekt. Wij zien die nationalistische koers ook elders in de wereld: kijk naar Turkije, kijk naar Rusland... Landen die in toenemende mate totalitair geregeerd worden, waar van een vrije pers geen sprake is. Dat is ook wat ons raakt, als wij kijken naar de eerste maand van het presidentschap van Trump, die de pers tot centrale vijand heeft benoemd.

Het zijn deze trekken die Hannah Arendt als totalitair gemunt heeft. Het zijn deze nationalistische bewegingen, gericht op het versterken van de nationale staat, met het achterstellen van internationale samenhang, die contrair zijn aan dat wat indertijd Winston Churchill voor ogen stond. Ik citeer deze zin uit de eerste helft van mijn vertelling: 'De druk van het extreme nationalisme werd simpelweg te groot om de vereniging van natiestaten in een groter geheel nog te kunnen verdedigen.' Dat waren de jaren dertig van de vorige eeuw. En nee, van extreem nationalisme is nu geen sprake. Maar het is wel goed om die beweging te onderkennen, want sluipenderwijs of schoksgewijs zien wij de wereld veranderen. Zoals vorig jaar Brexit een steen in de vijver was, zoals wij een zucht van verlichting slaakten toen in Oostenrijk Alexander Van der Bellen het uiteindelijk won van zijn rechts-populistische rivaal Norbert Hofer - maar wel met miniem verschil! -, zoals wij nauwelijks opgewonden raken van de constatering van een aantal hoogleraren en juristen die de verkiezingsprogramma's van de politieke partijen in ons land op rechtsstatelijkheid onderzocht hebben en daarbij geconstateerd hebben dat die bij vijf politieke partijen 'lijnrecht ingaan tegen de Nederlandse rechtsstaat'. Daar staat tegenover dat de meeste politieke partijen in ons land er niets voor voelen om met de PVV te gaan regeren, dat de New York Times, een van de door Trump gehate kranten, zich met verdubbelde ijver en vele nieuwe abonnees gestort heeft op het bieden van tegenwicht tegen diens 'alternative facts', dat de rechterlijke macht in de Verenigde Staten zich wel bewust is van zijn rechtstatelijke taak - anders dan in Rusland en Turkije. Ik sluit af. Het zijn roerige tijden, het is niet voor niets dat George Orwell's 1984 hernieuwd in de belangstelling is gekomen, zoals dat ook geldt voor het werk van Hannah Arendt. Zij werd, ik zei het in het begin, geïnspireerd door de Tweede Wereldoorlog, zij muntte termen als totalitarisme en de banaliteit van het kwaad, termen die, helaas, afgestoofd en opgepoetst moeten worden.

Terug naar Europa. Frans Timmermans hield enkele weken geleden bij Jinek een vurig pleidooi voor de samenhang in Europa: de Europese lidstaten zouden, zo betoogde hij onder applaus, van een koude kermis thuis komen als ze denken de wereldproblemen van nu alleen aan te kunnen. Laten wij niet vergeten wat de oorsprong is van de Europese samenwerking: het bewaren van de vrede.